

Jagoda MARDEŠIĆ, Pascale CHEVALIER
(u suradnji s E. VIŠIĆ-LJUBIĆ, M. ČAUŠEVIĆ, M. GAUTHIER,
Chr. GODDARD, E. MORVILLEZ, Br. PENĐER)

PRELIMINARNI IZVJEŠTAJ O HRVATSKO-FRANCUSKIM
RADOVIMA U SALONI (2000., 2002.)*
EPISKOPALNI CENTAR – ORATORIJ A

RECHERCHES CROATO-FRANÇAISES À SALONE – RAPPORT
PRÉLIMINAIRE (ANNÉES 2000, 2002)
GROUPE ÉPISCOPAL – ORATOIRE A

UDK: 902.3 (497.5 Solin) "2000/2002"
Izvorni znanstveni članak
Primljeno: 12. 11. 2003.
Odobreno: 21. 11. 2003.

Jagoda Mardešić
HR, 21000 SPLIT
Arheološki muzej
Zrinsko-Frankopanska 25
Pascale Chevalier
F-63037 CLERMONT-FERRAND
Faculté des Lettres
Université Blaise Pascal - Clérmont-Ferrand II
29 boulevard Gergovia

U radu se donose rezultati dvogodišnjih hrvatsko-francuskih revizijskih istraživanja u Saloni na lokaciji Oratorij A. To je nastavak dugogodišnje suradnje s francuskim kolegama koja je rezultirala trima publikacijama. Rezultati, bar za sada, ukazuju na to da će trebati mijenjati interpretaciju objekta poznatog kao najstariji kršćanski oratorij u Saloni.

Program radova u Episkopalnom centru je nastavak suradnje hrvatskih i francuskih arheologa koja traje od 1983. Kao rezultat zajedničkoga projekta do sada su, u izdanju École Française de Rome (Collection de l'École Française de Rome n° 194/1, 2 i 3) izdane tri knjige. Radi se o katalogu starokršćanske arhitektonske skulpture, starokršćanskim crkvama u Dalmaciji, a u posljednjoj su objavljeni rezultati revizijskih istraživanja u starokršćanskom

* Iskopavanja vodi Arheološki muzej u Splitu, a francuski kolege sudjeluju u znanstvenoj obradi.

cemeterijalnom kompleksu na Manastirinama. Trenutačno je u pripremi Zbornik starokršćanskih natpisa Salone.

U radovima u Episkopalnom centru u Saloni, na temelju dogovora objiju strana, prvi put sudjeluju i članovi École Française de Rome.

Ravnatelji projekta su:

prof. dr. Emilio Marin, ravnatelj Arheološkog muzeja u Splitu

prof. dr. Françoise Prévot, profesor povijesti staroga vijeka na Sveučilištu Paris XII, voditelj Mission de Salone

Voditelji programa su:

Jagoda Mardešić, viši kustos Arheološkog muzeja u Splitu

Pascale Chevalier, profesor na Sveučilištu Blaise-Pascal – Clérmont-Ferrand II

CILJ PROGRAMA

Antička Salona je u osnovnim urbanističkim elementima poznata, ali samo preko svojih javnih građevina kao što su gradske zidine, ceste, amfiteatar, teatar, djelomično forum, gradska vrata tzv. Porta Caesarea, a istraživane su i nekropole, posebno zapadna nekropola.¹ Ono što je u Saloni daleko manje poznato su privatne građevine – nije u potpunosti istražena i objavljena niti jedna privatna kuća.

Starokršćanski spomenici Salone su daleko bolje obrađeni (Manastirine, Marusinac, Kapljuč, Basilica orientalis, Episkopalni centar) i o njima su tiskane brojne publikacije. Usprkos tomu niti jedan od starokršćanskih lokaliteta nije u potpunosti istražen niti do sada važeće interpretacije zadovoljavaju današnje znanstvene kriterije.²

Nije poznat ni prijelaz iz “klasičnoga” antičkoga grada u starokršćansko središte provincije Dalmacije. Program ima svrhu istražiti upravo promjene koje je u namjeni pojedinih građevina, izgledu i organizaciji grada, dakle urbanizmu, izazvao prijelaz na novu religiju – kršćanstvo.

Episkopalni centar je starokršćansko središte grada izgrađeno iznad starijih građevina koje se interpretiraju kao stambene kuće i terme. Unutar toga prostranoga kompleksa nalazi se, neposredno uz sjeverozapadni ugao gradskih zidina, zgrada poznata kao Oratorij A. Ta je građevina, prema

¹ CARRARA 1850; BULIĆ 1986 i brojni članci u Vjesniku za arheologiju i historiju dalmatinsku (Buletino di archeologia e storia dalmata), FORSCHUNGEN IN SALONA I 1917; RECHERCHES A SALONE I, II 1928, 1933

² CARRARA 1850; BULIĆ 1986; FORSCHUNGEN IN SALONA I - III, 1917, 1926, 1939; RECHERCHES A SALONE I, II, 1928, 1933; MARIN 1994: pp. 9-108; SALONA I - III, 1994, 1995, 2000

prihvaćenim interpretacijama, identificirana kao najstariji starokršćanski oratorij u Saloni.³

EPISKOPALNI CENTAR (PLAN 1)

Na ovom prostoru teren se spušta od sjevera prema jugu. To je nagib koji je prisutan na cijelom području Salone koja je nastala na južnim padinama brda Kozjak, odnosno na uskome pojasu između brda i mora.

Episkopalni centar s dvojnim bazilikama, krstionicom i oratorijima nastao je u sjeverozapadnom uglu zapadnoga proširenja Salone iznad, koliko je do sada poznato, termalnoga kompleksa i privatnih zgrada, ali i dijela sjeverne i istočne nekropole.⁴ To je u svakom slučaju dio Salone na koji je najviše utjecala i koji je najviše promijenila nova religija kada su se u 4. st. počele podizati nove građevine ili preuređivati već postojeće za liturgijske potrebe. Nalazi se u blizini tzv. Porta Caesarea – istočnih gradskih vrata staroga (središnjega) dijela Salone. Neki autori smatraju da je stara gradska jezgra postala tijesna već krajem 1. st. pr. Kr. Taj se zaključak temelji na nalazu novca prilikom istraživanja provedenih 1979. na položaju Ilinac, neposredno uz gradske zidine podignute u 2. st.⁵

Prostor koji obuhvaća Episkopalni centar nalazi se neposredno uz zidine iz 2. st. kojima je omeđen sa zapadne i sa sjeverne strane. Na južnoj strani se pruža do glavne gradske komunikacije u smjeru istok-zapad - tzv. Via principalis. Činjenica da gradski dekumanus nije ravan, ukazuje na spontan razvoj grada, ali i na postojanje prapovijesne komunikacije koju slijedi kasnija rimska cesta.⁶ Iz vidljivih ostataka zidova i rezultata manjih istraživanja izgleda da je spoj dekumanusa i ceste u smjeru sjever-jug, koja je išla do narteksa dvojnih bazilika u Episkopalnom centru, bio reprezentativno uređen.⁷ Istočno od bazilika je ulica u smjeru sjever-jug koja je vodila do malih gradskih vrata u sjevernome dijelu gradskih zidina. S istočne strane ulice su terme koje su kristijanizirane što je vidljivo iz križeva uklesanih u dovratnike. Nije jasno čemu su tada služile.

PREGLED RANJIH ISTRAŽIVANJA

Prva istraživanja na tom prostoru bila su istraživanja F. Carrarea 1847. - 1848. Tada je otkriven baptisterij za koji je smatrao da je bila dvorana termi

³ GABRIČEVIĆ 1987: pp. 353-366

⁴ MARASOVIĆ 1998: pp. 1003-4

⁵ CAMBI 1991: p. 18

⁶ CAMBI 1991: p. 17

⁷ MARASOVIĆ 1998: 1004, Fig. 7

naknadno preuređena u baptisterij.⁸ F. Bulić istražuje taj kompleks između 1901. i 1909.⁹ Manja dodatna istraživanja proveo je W. Gerber tijekom priprema publikacije *Forschungen in Salona I*, godine 1917.¹⁰

Reviziju istraživanja proveo je 1949/50. E. Dyggve koji nije objavio rezultate, osim jednoga poglavlja u svojoj knjizi o salonitanskom kršćanstvu.¹¹ Prilikom zajedničkih jugoslavensko-američkih radova u Saloni 1969-71. istražen je stambeni objekt na Ilincu (sjeverozapadno od Porta Caesarea).¹² To su bila posljednja istraživanja u ovom kompleksu. Na temelju Dyggveovih planova i bilježaka T. Marasović je objavio članak o Episkopalnom centru, ali, kako i sam navodi, bez prijeko potrebnih dodatnih istraživanja.¹³

ORATORIJ A (PLAN 2)

Osim već spomenutih bazilika i krstionice, od starokršćanskih spomenika svakako su najzanimljiviji tzv. oratoriji. Jedan od njih – Oratorij A dosadašnji istraživači su interpretirali kao privatnu stambenu kuću s kupatilom (ili terme) koja je prije godine 313. adaptirana za kršćanski kult.¹⁴

Nalazi se u sjeverozapadnom uglu Episkopalnog centra, neposredno uz gradske zidine i akvedukt koji prolazi uza zidine.

Glavna osnova za tvrdnju o starokršćanskoj prenamjeni zgrade je polukružna klupa u zapadnome dijelu središnje i najveće prostorije građevine. Prema mišljenju E. Dyggvea kulturno uređenje datira iz doba oko 300. godine, a smatra i kako je polukružna klupa za svećenstvo «staromodna», a «stil sačuvanih starokršćanskih fragmenata stariji nego u bilo kojem drugom starokršćanskom inventaru u Saloni». ¹⁵ Dio dvorane s klupom bio je odvojen od ostatka prostorije pregradom od bijeloga mramora (Dyggve) ili s pokretnom drvenom pregradom (Gabričević).¹⁶

Na zapadnoj strani zgrade, gdje se nalazio ulaz, je dvorište s kantarosom sa zdencem koji je navodno služio za kulturno pranje.¹⁷ Kantaros je u osi s

⁸ CARRARA 1850: pp. 109-149

⁹ Izvještaji s istraživanja su objavljeni u *Bulletinu di archeologia e storia dalmata*.

¹⁰ FORSCHUNGEN IN SALONA I, 1917

¹¹ DYGGVE 1951: poglavlje II, pp. 37-53

¹² Rezultati nisu objavljeni.

¹³ MARASOVIĆ 1998: pp. 1003 -1014

¹⁴ BULIĆ 1986: pp. 94 i 107; FORSCHUNGEN IN SALONA I, 1917: 122-129; DYGGVE 1951: p. 38

¹⁵ DYGGVE 1951: p. 39

¹⁶ DYGGVE 1951: p. 39; GABRIČEVIĆ 1987: pp. 359-60

¹⁷ DYGGVE 1951: p. 38

kulturnom prostorijom koja je pravokutna oblika. B. Gabričević i N. Cambi, koji su analizirali funkciju i organizaciju prostora u Oratoriju A, prihvaćaju tvrdnju da se radi o najstarijem kršćanskom kulturnom objektu u Saloni.¹⁸ N. Cambi smatra i kako je vrlo vjerojatno biskup (barem u početku) stanovao u sjevernim (stambenim) prostorijama toga sklopa.¹⁹

ISTRAŽIVANJA

Zatečeno stanje

Nakon Dyggveovih istraživanja 1949/50. u Oratoriju A više nisu obavljena iskapanja, premda su stručnjaci, koji su se bavili Oratorijem, ukazivali na potrebu istraživanja.²⁰

Razina zemlje u središnjoj prostoriji (I.1) bila je u visini kamenoga popločanja, dok su prostorije na jugu bile zatrpane do razine pragova u južnom zidu Oratorija. Razina zemlje u dvorištu (I.6) je bila kakva je i ostavljena nakon posljednjih istraživanja – u razini popločanja i baze kantarosa (fontane). U najvećoj sjevernoj prostoriji (I.2), na istočnom dijelu je bio sipak nasip, a ostatak (oko $\frac{3}{4}$ prostora) je bio ispunjen zemljom na koju je položena betonska ploča debljine oko 6 – 10 cm. (Slika 1) Beton je bio u visini sačuvane ploče vijenca (I.215).

Radovi u 2000.

Prva godina rada bila je posvećena uklanjanju betonske ploče i nasipa na istočnoj strani prostorije (I.2). Radovi su pokazali da je nasip u zapadnome dijelu prostorije I.2, koji je padao ka istoku, bio recentan. Sastojao se od kamena većih i manjih dimenzija, nešto kasnoantičke keramike, ulomaka mozaika s keramičkim teserama većih dimenzija te zemlje i nešto pijeska. (Slika 2) Nasip je bio mekan i sipak s brojnim šuplinama. Taj dio prostorije očito je bio istraživani ranije, ali do sada nismo uspjeli utvrditi kada. Nasip je vjerojatno nastao za vrijeme Drugoga svjetskog rata kada je nešto zapadnije bio postavljen mitraljez s betonskim zaklonom. (Slika 3) Na jednom od planova, koji nam je ustupio prof. T. Marasović, vidljivo je da je Dyggve uočio i nacrtao taj zaklon. U trenutku kada smo započeli s radovima, zaklon nije bio vidljiv – bio je zasut s oko 0,5 m debelim slojem zemlje. Keramika koja je pronađena u tom nasipu

¹⁸ GABRIČEVIĆ 1987: pp. 353-366; CAMBI 1991: pp. 480-482

¹⁹ CAMBI 1991: pp. 481

²⁰ GABRIČEVIĆ 1987: pp. 354-5; CAMBI 1991: pp. 480-481

imala je betona po sebi. Kada je nasip uklonjen, pokazao se zid u smjeru sjeveroistok-jugozapad (I.205) građen isključivo od sedre. Sedreni blokovi su bili ujednačene veličine, pravilno klesani u obliku kvadra i nisu bili vezani žbukom. (Slika 4) Donji red ležao je na sloju koji se sastoji od nešto žbuke, zemlje i ulomaka keramike. Smjer pružanja zida I.205 sugerira da je zid naknadno podignut jer ide ukoso od sjevernoga (I.201) do južnoga zida (I.101) prostorije I.2. Isto tako, u Saloni do sada nije zabilježen zid od sedre koja se upotrebljavala isključivo pri gradnji svodova. Svi ostali zidovi građeni su od vapnenca kojega u okolici ima u izobilju. Zid je najvjerojatnije podignut nakon arheoloških istraživanja kako bi podržavao zemlju u zapadnome dijelu prostorije I.2.

Iskopavanja su zaustavljena kada se došlo do tvrdoga sloja koji nije bio istraživani. Uočili smo da su raniji iskopi bili dublji uza zidove (I.101; I.201; I.202). Na objavljenim planovima vidljiva je tanka linija koja označava položaj zida od sedre (I.205).²¹

Izrađena je fotodokumentacija, arhitektonska dokumentacija i postavljene su geodetske točke na Oratoriju. Radove je vodila J. Mardešić, a sudjelovali su E. Višić-Ljubić, arheolog, M. Čorić, arhitekt – svi iz Arheološkog muzeja u Splitu.

Radovi u 2002.

Hrvatskoj stručnoj ekipi (arheolozi: J. Mardešić, Arheološki muzej u Splitu, M. Topić, Arheološki muzej u Splitu, M. Bilić, Split i T. Dabac, Zagreb te student I. Matijević, Filozofski fakultet u Zadru, voditelj tehničke dokumentacije B. Penđer i arhitekt M. Čorić – Arheološki muzej u Splitu) se pridružila i ekipa francuskih kolega (arheolozi: P. Chevalier, Université Blaise-Pascal, Clermont-Fd II, E. Morvillez, Université d'Avignon, Chr. Goddard, École Française de Rome, M. Gaultier, Université de Paris XII-Créteil i M. Čaušević, Zagreb).

Ekipa fizičkih radnika varirala je od trojice do petorice, a vodio ih je J. Šakić.

Istovremeno s istraživanjima pregledana je i usustavljena fotodokumentacija s ranijih istraživanja, kao i tehnička dokumentacija uključujući i dio koji nam je ustupio prof. dr. Tomislav Marasović, kojemu ovom prilikom srdačno zahvaljujemo. Tada je ustanovljeno da brojne sonde, koje su bile iskopane unutar Oratorija A, nisu tehnički dokumentirane na

²¹ FORSCHUNGEN IN SALONA I, 1917: p. 125, Fig. 229

odgovarajući način. Započela je analiza međusobna odnosa vidljivih prostora i zidova, kao i novootkrivenih dijelova arhitekture.²²

Uspostavljen je sustav označavanja pojedinih prostora i dijelova arhitekture.

Istraživanja u sjevernoj prostoriji (I.2), na prostoru ispod uklonjene betonske ploče, a s južne strane zida I.201, bila su sondažna karaktera. Sonda je trapezoidna (dimenzija 3 x 7 m), a njezin nepravilan oblik bio je uvjetovan sedrenim zidom (I.205) na njezinu istočnome rubu. Sonda je s južne strane bila postavljena do otprilike sredine prostorije (oko 2,2 m sjeverno od zida I.101). (Plan 3). Takvim postavljanjem sonde dobivena su dva kontrolna profila: zapadni i južni. Premda smo očekivali da taj prostor nije bio iskopavan, pokazalo se da je taj dio bio poremećen. Možda se to dogodilo prilikom ukopa zaklona za mitraljez u Drugome svjetskom ratu.

Slojevi su pokazivali izrazitu mekoću i rastresitost, osim u zapadnome dijelu sonde koji nije bio ranije iskopavan. U jami (US I.20009), koja je bila ispunjena sivom zemljom, nalaženi su ulomci kasnoantičke keramike. Najvećim dijelom se radilo o ulomcima amfora afričkoga i istočno-smediteranskoga podrijetla.

Karakteristični nalazi su npr. ulomak amfore tipa Almagro 54 (LRA 4, Keay LIV) koja se datira od kraja 4. do kraja 6. stoljeća, ali se javlja i u slojevima ranoga 7. stoljeća,²³ ručka kasnoantičke istočnomediteranske amfore, te dio oboda i stijenke afričke crvenoglačane zdjele tipa Hayes 91A koja se datira u sredinu do kraja 5. stoljeća.²⁴ (Slika 5) U tom sloju je bilo i ulomaka mozaika s većim keramičkim teserama – identičnih onima koji su pronađeni tijekom radova prethodne godine.

U istoj visini, zapadno od jame, bio je kompaktan sloj sivosmede zemlje s pokojim ulomkom keramike, gotovo bez kamena (US I.20001). Ispod njega su zabilježeni slojevi koji se sastoje od rastresite žbuke (US I.20002 i US I.20003). Slijedi žućkasti sloj bez keramike (US I.20004), sloj ilovače (US I.20006) i sloj sivosmede boje (US I.20005/7) koji je po sastavu sličan prethodnom sloju, ali sadrži više keramičkoga materijala (radi se o kasnoantičkom materijalu). Idući sloj se sastojao od ulomaka tegula i kamena (US I.20008) – očito je nastao kao posljedica rušenja jednoga od zidova, a nalazi se na podnici od žute utabane zemlje (I.210). Paralelno sa zidom I.201 (sjeverni

²² Gabričević je upozorio na to da nisu dovoljno proučeni odnosi pojedinih prostorija ovoga sklopa. GABRIČEVIĆ 1987: pp. 353-5

²³ PEACOCK & WILLIAMS 1986: pp. 198-9; KEAY 1984: 278-285; REYNOLDS 1995: p. 77

²⁴ HAYES 1972: pp. 140-144, Fig. 26

zid prostorije I.2) je zid I.207 na kojemu se nalaze ostaci podnice (I.209). Najniža sačuvana podnica, također od žute nabijene zemlje, je na najnižoj razini i nalazi se između zidova I.206 na istočnoj i I.210. na zapadnoj strani. Oba zida su na nižoj razini od zida I.207. (Slika 6) Zid I.206 je položen ukoso u odnosu na prostoriju I.2 i pruža se ispod zapadnoga dijela zida I.201 (sjevernoga zida prostorije I.2). Svi su zidovi nasilno prekinuti. Istočna trećina sjevernoga zida (I.201) prostorije I.2 je podignuta iznad starijega zida koji se pruža do spoja sa zidom I.206. (Slika 7) U krajnji istočni kontrafor zida I.101 uzidan je gornji dio stele koja se datira ili u kraj 2. st., prema mišljenju E. Marina ili u početak 3. st., kako misli Chr. Goddard.

Osim istraživanja u prostoriji I.2, ispražnjena je i prostorija I.5 (južni aneks prostorije I.1), kao i polukružna piscina I.506 koja ulazi u prostor I.1 sjeverno od vrata I.118. (Slika 8 i plan 4) Piscina je bila poznata i ranije, ali nije uočen odnos pISCINE i južnoga zida (I.103) Oratorija A, a posebno kronološki odnos zapadnih vrata (I.118) i pISCINE²⁵ koja je kasnija od južnoga zida (I.103) (Plan 5) Oratorija A. Oba prostora bila su istražena ranije i zasuta zemljom, ulomcima tegula i kamenom, među kojim je bilo ulomaka arhitektonske skulpture, i ulomcima keramike. Elementi hipokausta nisu sačuvani.

Očišćen je prostor oko polukružne klupe I.111 gdje je otkrivena podnica od žbuke. Površina podnice nije zaravnjena niti su na njoj vidljivi tragovi eventualnih kamenih ploča. (Slika 9) Popločanje I.110 koje je sačuvano u sjeverozapadnome dijelu prostorije I.1 postavljeno je nakon izgradnje klupe ili istovremeno s njom. Južni krak polukružne klupe I.111 sagrađen je nakon rušenja eksedre I.510. (Slika 9)

Pregledom fotodokumentacije utvrđeno je da su istraživanja obavljena i u jugozapadnom uglu prostorije I.1. Tu je očišćen i dokumentiran kanal I.116 koji je odvodio vodu iz pISCINE I.506. Kanal se pruža u smjeru istok-zapad (nagnut je prema zapadu) i proteže se ispod zapadnoga zida I.104. Na njega se spaja, tvoreći šiljast kut, kanal I.121 koji je položen u smjeru sjeveroistoka. Oba kanala su imala dno popločano tegulama i ožbukane bočne strane. (Slika 10)

Započela je izradba nove arhitektonske snimke cijelog Oratorija A. Sva ovogodišnja istraživanja pratila je izradba arhitektonske dokumentacije u mjerilu 1: 20, kao i detaljna fotodokumentacija.

Zaključci nakon istraživanja 2002.²⁶

Nakon istraživanja, a posebno analize međusobnih odnosa zidova, predloženi su sljedeći radni zaključci:

²⁵ FORSCHUNGEN IN SALONA I, 1917: p.124 (Caldarium III), Fig. 229, III

²⁶ Svjesni smo da će se neki od zaključaka mijenjati ovisno o rezultatima daljnjih istraživanja.

1. Prva faza – Postojala je pravokutna zgrada ispod istočnoga dijela prostorije I.1, zatim istočni dio zida I.201, te temelji polukružna oblika u budućem istočnom hodniku (I.7).

U 2. – 3. stoljeću postojala je «velika zgrada» (domus).

2. Druga faza – Podignuta je prostorija I.1 (Oratorij A) sa zidovima debelim jedan metar i ojačanima kontraforima. Prostorija je bila nadstvođena.²⁷

Toj fazi možda pripada i prostorija I.3 ili samo njezin istočni zid te otvor koji pretpostavlja neki sadržaj na jugu vezan uz tu građevinu.

Zapadno dvorište (I.6) i fontana podignuti su u ovom vremenu, kao i hodnik I.7 te kuća s vrtom istočno od građevine I.1 (sektor VI). Prostorija I.1 ima zidove sa svih strana ojačane kontraforima, osim na istočnoj strani prema hodniku I.7. Te promjene dogodile su se vjerojatno oko početka 4. stoljeća (u sjeverni zid Oratorija A je ugrađen ulomak stele koja se datira u kraj 2. ili početak 3. stoljeća).

3. Treća faza – Dodane su prostorije na jugu (I.4 i I.5) s hipokaustom i piscinom, i to na način da je u južnome zidu Oratorija probijen otvor I.118.

U četvrtom stoljeću je u domus uveden manji privatni termalni sklop.

4. Četvrta faza – Prostoriji I.1 su dodani: sjeverna prostorija I.2, prostor I.8 na zapadu i prilaz? I.9 na jugu. Sjeverna vrata I.105 su zazidana. Te promjene su se događale na višoj razini, koja odgovara katu prostorije I.1.

Eksedra prostorije I.5 je srušena i zaravnjena, a piscina I.506 zatrpana. Dodan je jedan zid iznad zida I.505 – pretpostavka je da se radi o uređenju vrata koja su možda imala nadvratnik s križem, a koji je ranije bio pronađen u Oratoriju. Podignuta je polukružna klupa I.111 te položeno popločanje I.109 (istočni dio prostorije I.1) i I.110 (zapadno od klupe I.111).

Možda je otvoren istočni ulaz I.113 prema hodniku I.7.

Razina vratnoga praga I.107 je snižena i postavljeno je popločanje I.405 koje odgovara razini popločanja I.109 i I.110.

U petom stoljeću građevina gubi termalni dio i pretvara se u kapelu?

²⁷ U iskopu se, u sjevernoj prostoriji, pokraj zida građena od sedre (I.205), nailazi na oblikovane sedrene blokove, a sedra pronađena prilikom ranijih istraživanja korištena je za ispuncu rupa u zidovima građenima od vapnenačkoga kamena.

LITERATURA

- BULIĆ, F. 1986
Po ruševinama stare Salone (E. Marin ur.), Split, 1986. (prilog Vjesniku za arheologiju i historiju dalmatinsku, sv. 79)
- CAMBI, N. 1991
Antička Salona – zbornik radova (N. Cambi ur.), Uvod i Pogovor, Split, 1991. pp. 7-36, 443-507
- CARRARA, F. 1850
Topografia e scavi di Salona, Trieste, 1850.
- DYGGVE, E. 1951
History of Salonitan Christianity, Oslo, 1951.
- FORSCHUNGEN IN SALONA I – III
Abramić, M., Egger, R., Gerber, W. Wien, 1917., 1926., 1939.
- GABRIČEVIĆ, B. 1987
Najstariji kršćanski oratorij u Saloni, Studije i članci o religijama i kultovima antičkog svijeta, Split, 1987, pp. 259-277
- HAYES, J. W. 1972
Late Roman Pottery, London, 1972.
- KEAY, S. J. 1984
Late Roman Amphorae in the Western Mediterranean, BAR 196, London, 1984.
- MARASOVIĆ, T. 1998
Il complesso Episcopale Salonitano nel VI-VII secolo, Acta XIII Congressus internationalis archaeologiae christianae, (E. Marin i N. Cambi ur.), Split-Roma, 1998. pp. 1003-1014
- MARIN, E. 1994
Civitas splendida Salona: Salona Christiana, (E. Marin ur.), Split, 1994. pp. 9- 104.
- RECHERCHES A SALONE I, II
Brøndsted, J., Dyggve, E., Weilbach, F., Copenhagen, 1928., 1933.
- REYNOLDS, P. 1995
Trade in the Western Mediterranean, AD 400-700: The ceramic evidence, BAR International series 605, Oxford, 1995.
- SALONA I 1994.
Collection de l'École Française de Rome n° 194/1, Sculpture architecturale, (N. Duval, E. Marin dir.), Rome-Split, 1994.

SALONA II 1995.

Collection de l'École Française de Rome n° 194/2, P. Chevalier, *Ecclesiae Dalmatiae*, (N. Duval, E. Marin dir.), Rome-Split, 1995.

SALONA III 2000.

Collection de l'École Française de Rome n° 194/3, *Manastirine, Établissement préromain, nécropole et basilique paléochrétienne*, (N. Duval, E. Marin dir.), Rome-Split, 2000.

RECHERCHES CROATO-FRANÇAISES À SALONE – RAPPORT PRÉLIMINAIRE
(ANNÉES 2000, 2002) GROUPE ÉPISCOPAL – ORATOIRE A

(R é s u m é)

Le programme de travail sur le groupe épiscopal de Salone marque la poursuite d'une collaboration fructueuse entre archéologues croates et français, amorcée en 1983. Nous consacrons nos efforts à l'étude des modifications entraînées par le passage à la nouvelle religion chrétienne, tant dans la fonction de certains bâtiments, que dans l'aspect et l'organisation physique de la ville, en un mot, dans l'urbanisme salonitain.

Le groupe épiscopal constituait le centre paléochrétien de la ville ; il a été construit aux dépens et à l'emplacement d'édifices plus anciens que l'on a interprétés comme des maisons d'habitation et des thermes. À l'intérieur de ce vaste complexe, on trouve à proximité immédiate de l'angle nord-ouest de la muraille urbaine, un édifice connu sous le nom d' « Oratoire A ». Ce bâtiment a été interprété comme l'espace culturel paléochrétien le plus ancien découvert à ce jour. Tous les auteurs y ont vu une maison privée, dotée de petits thermes, qui aurait été adaptée pour les besoins du culte chrétien avant 313. Cette théorie se fonde essentiellement sur la présence d'une banquette semi-circulaire dans la partie occidentale de la salle principale et centrale de l'édifice. Pour E. Dyggve, la transformation en lieu de culte datait des alentours de 300 ; il remarquait combien la banquette presbytérale semi-circulaire était « archaïque » et le « style des fragments paléochrétiens conservés plus ancien que dans tout autre lot recueilli à Salone ».

Pendant la première campagne de fouille (en 2000), nous avons dégagé la partie orientale de l'annexe nord de l' « Oratoire A » et démantelé les vestiges d'une casemate pour mitrailleuse de la Seconde Guerre mondiale. Nous avons ainsi mis au jour et documenté un muret filant en biais à travers la pièce (I.2). Il était construit en petits blocs de tuf et ne comportait aucun liant. La céramique découverte dans le remblais à l'Est de ce mur portait des concrétions de béton. Selon toute probabilité, ce mur a été édifié après les dernières fouilles afin de maintenir les terres remplissant encore la partie ouest de la pièce I.2.

Lors de la deuxième campagne (en 2002), nous avons commencé à rassembler, étudier et identifier systématiquement la documentation graphique et photographique des opérations archéologiques antérieures menées dans le groupe épiscopal et en particulier dans l' « Oratoire A ». Nous avons pu établir que certains espaces fouillés puis recouverts n'y avaient fait l'objet d'aucun relevé, dessin ou cliché ancien. Nous avons également débuté une analyse du bâti des murs conservés en élévation et de leurs rapports chronologiques réciproques ; parallèlement fut mis en place un système normalisé d'enregistrement général des espaces et des éléments architecturaux et archéologiques.

Un petit sondage fut mené dans la pièce nord (I.2) en laissant une coupe et une berme de contrôle au Sud et à l'Ouest. Les couches se révélèrent être extrêmement meubles et mélangées, sauf à l'Ouest du mur de tuf en biais – zone encore non touchée. Une fosse était remplie de terre grise (US I.20009) où furent recueillis des tessons de céramique de l'Antiquité tardive. Il s'agissait en majorité de fragments d'amphore africaines ou de Méditerranée orientale. Il apparaît bien que la plus grande partie de ce sondage avait déjà été fouillée puis rebouchée. Parallèlement au mur I.201 (mur nord de la pièce I.2), s'étend le mur I.207 recouvert par les restes d'un sol (I.209). Le sol le plus ancien mis au jour, également un lit de terre battue jaune, se situe plus bas entre les murs I.206 à l'Est et I.210 à l'Ouest. Ces deux murs étaient établis à une hauteur inférieure à celle du mur I.207. Le

mur I.206 est orienté obliquement par rapport à la pièce I.2 et il se poursuit sous le segment ouest du mur I.201 (mur nord de la pièce I.2). Tous ces murs ont été coupés à leur extrémité sud et arrachés. Le tiers est du mur nord (I.201) de la pièce I.2 est édifiée par-dessus un mur plus ancien qui s'étend jusqu'à la jonction avec le mur I.206 (fig. 7). Le dernier contrefort est du mur I.101 remploie un fragment sommital de stèle funéraire datant soit de la fin du IIe siècle selon E. Marin soit du début du IIIe siècle comme le pense Chr. Goddard.

Outre ces recherches dans la pièce I.2, nous avons excavé la pièce I.5 (annexe sud de la salle I.1) ainsi que le bassin semi-circulaire I.506 qui fait saillie dans la salle I.1 au Nord de la porte I.118 (fig. 8 et 9). La piscine était connue depuis 1909 mais on n'avait pas remarqué que son aménagement avait nécessité un large percement dans le mur sud (I.103) de l'« Oratoire A » : le bassin est donc évidemment postérieur au mur I.103 ; de plus ce percement ne devient la porte ouest (I.118) qu'après destruction de la piscine.

Après la campagne de 2002, nos conclusions préliminaires sont les suivantes :

Première phase : aux IIe-IIIe siècles ap. J.-C. = on trouve à cet endroit une grande domus ?, contournée par l'aqueduc et le rempart de 170

Vestiges concernés : pièce rectangulaire sous la moitié est de la salle I.1 au moins, tiers est du mur nord de la pièce nord, mur I.201 qui se poursuit vers l'Est (vers une maison romaine à *hortus*), ainsi que la double fondation courbe dans le futur corridor I.7.

Deuxième phase : postérieurement au début du IIIe siècle (remploi d'une stèle funéraire), voire plutôt au début du IVe siècle = on remanie la grande domus et on construit le bâtiment à contreforts I.1

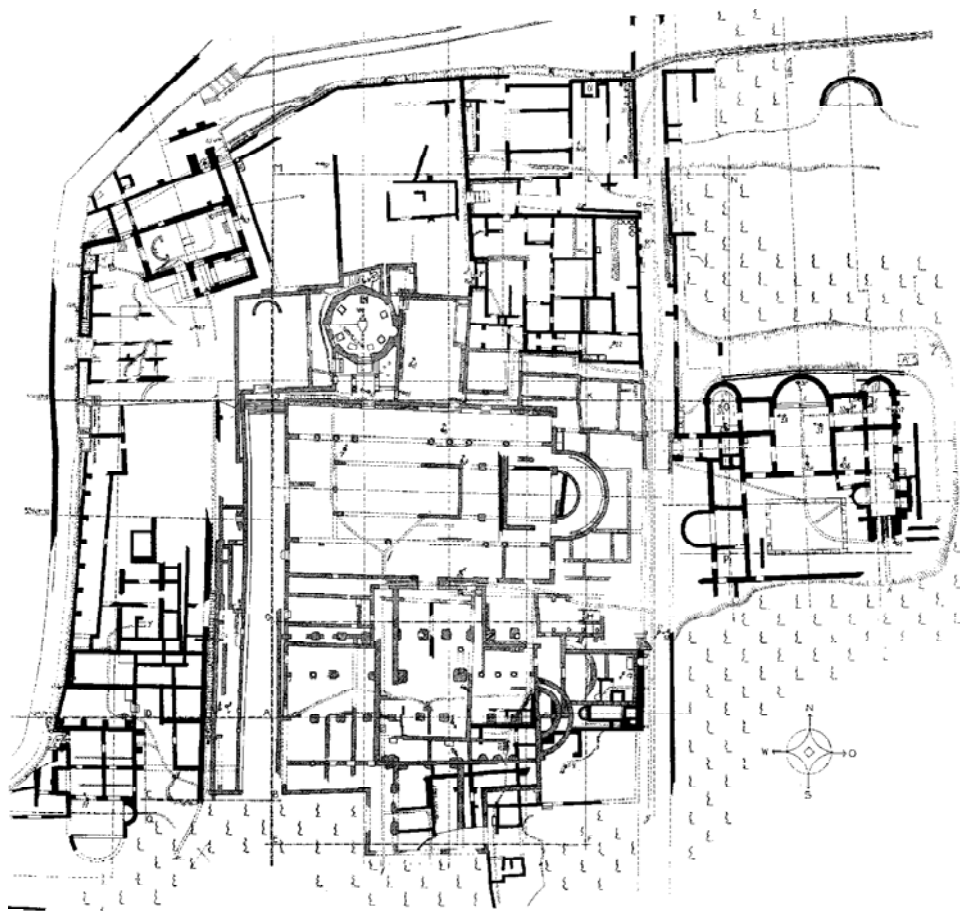
Vestiges concernés : salle centrale I.1, possédant 4 ou 5 portes, pièce I.3, corridor I.7, et maison avec *hortus* à l'Est.

Troisième phase : dans la 2e moitié du IVe ou au début du Ve siècle = on rajoute de petits bains privés au bâtiment à contreforts I.1

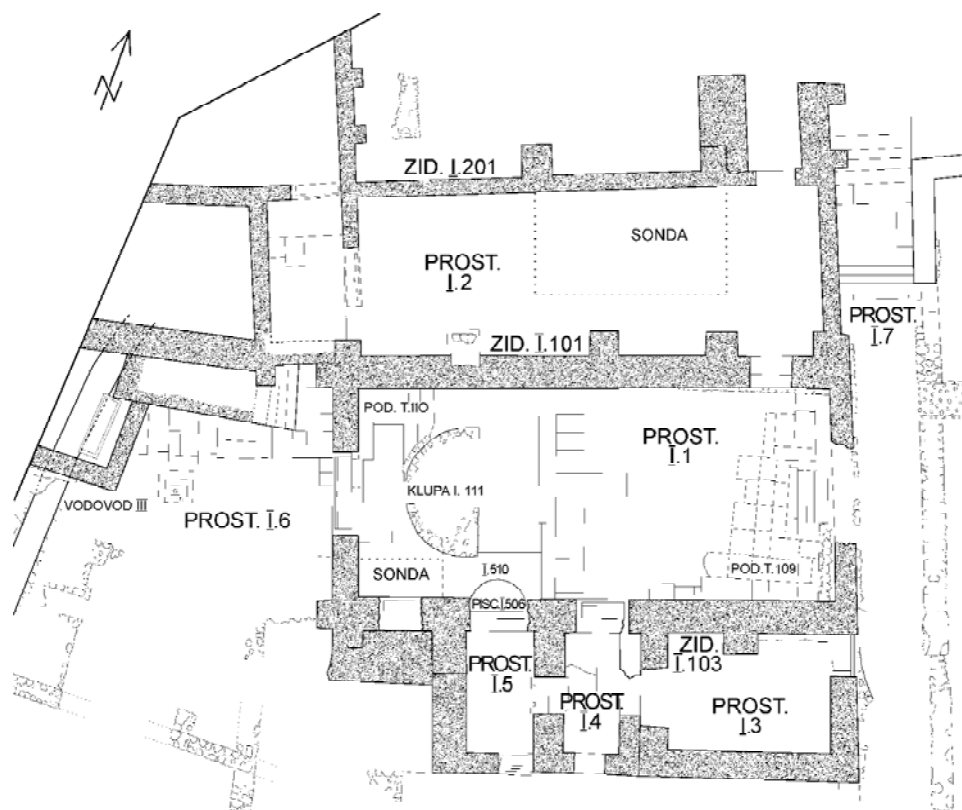
Ajout, plus ou moins en force, des pièces thermales chauffées I.4 et I.5 avec bassin en saillie dans l'ouverture I.118 (évacuation d'eau vers le Sud, adduction depuis l'Est et l'aqueduc). Cour à fontaine centrale à l'Ouest (?) peut-être seulement à la phase suivante.

Quatrième phase : à la fin du Ve siècle voire au VIe siècle = on supprime les petits bains et on transforme la salle I.1 en salle à manger ou en chapelle

Au niveau supérieur, correspondant à l'étage de la salle I.1, ajout vers le Nord des pièces I.2 + I.8 et I.9. Exèdre thermal de I.5 rasé et le bassin comblé ; seuil de la porte I.107 baissé ; hypocaustes comblés et nouveau dallage env. au niveau de I.109-110 ; un mur (et une porte ?) implantés sur le muret I.505 ; seuil de la porte I.107 baissé. Dallages I.109 et I.110 ; construction de la banquette I.111, traditionnellement identifiée comme un *synthronon* (lit de table ou *stibadium* tout aussi possible), en partie par-dessus l'exèdre thermal arasé de I.5. Ouverture de la porte I.113 vers le corridor I.7. Cour dallée à fontaine axiale à l'Ouest (?).

Plan 1. Episkopalni centar (prema E. Dyggveu)
Plan 1. Groupe épiscopal (d'après E. Dyggve)

Plan 2. Oratorij A (B. Pender prema E. Dyggveu)
Plan 2. «Oratoire A» (d'après E. Dyggve, reconstitué par B. Pender)

Slika 1. Betonska ploča nad prostorijom I.2 (foto: J. Mardesić)
Fig. 1. Sol de béton au dessus de la pièce I.2 (photo J. Mardesić)

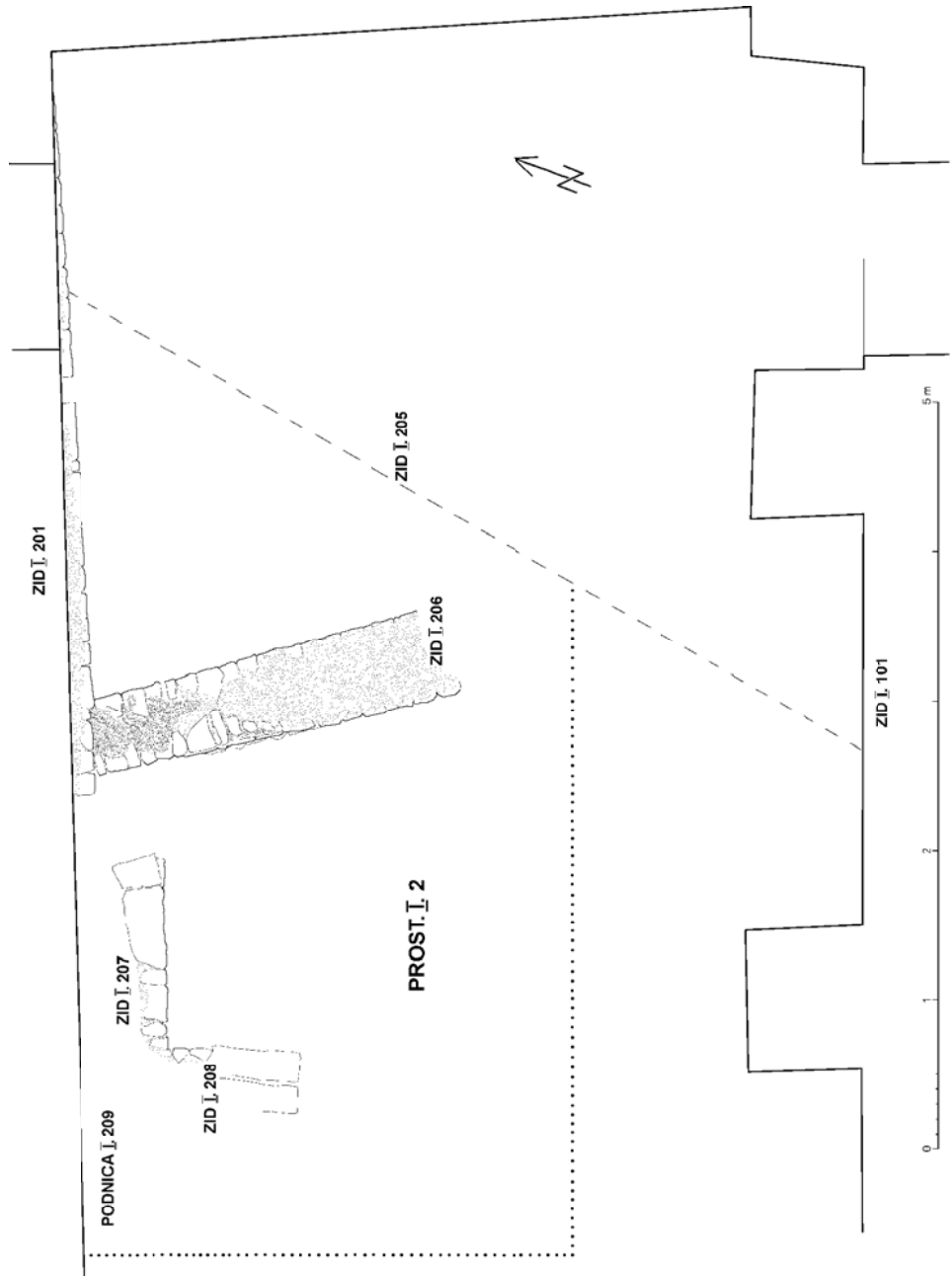
Slika 2. Ulomci mozaičkog poda iz nasipa u prostoriji I.2 (foto: T. Seser)
Fig. 2. Fragments de mosaïque de remblais dans la pièce I.2 (photo T. Seser)

Slika 3. Zaklon za mitraljez (foto: J. Mardešić)
Fig. 3. Casemate pour mitrailleuse (photo J. Mardešić)

Slika 4. Zid od sedre (I.205) i ostaci nasipa u prostoriji I.2 (foto: J. Mardešić)
Fig. 4. Mur construit de tuf et remblais dans la pièce I.2 (photo J. Mardešić)

Plan 3. Tloris zidova u sondi u prostoriji I.2 (B. Penđer i M. Čorić)
 Plan 3. Plan de sondage dans la pièce I.2 (B. Penđer et M. Čorić)

Slika 5. Kasnoantička keramika u sloju US I.20009 (foto: T. Seser)
Fig. 5. Céramique tardive trouvée à couche US I.20009 (photo T. Seser)

Slika 6. Sonda u prostoriji I.2 (foto: T. Dabac)
Fig. 6. Sondage dans la pièce I.2 (photo T. Dabac)

Slika 7. Pogled na zid I.206 i zid I.201 iznad njega - pogled prema istoku (foto: T. Dabac)

Fig. 7. Vue de mur I.206 et mur I.201 - vue vers l'Est (photo T. Dabac)

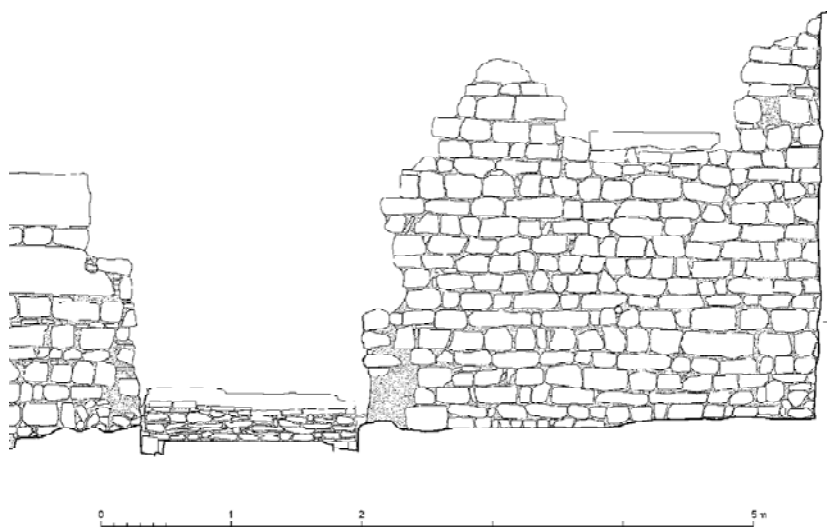
Slika 8. Pogled na prostor I.5. Vidljivo je kako je zid I.103 probijen i na njegove rubove prislonjen zid eksedre (foto: T. Dabac)

Fig. 8. Piece I.5. Mur I.103 percé avec le mur de l'exèdre adossé (photo T. Dabac)

Slika 9. Klupa I.111 je podignuta nad ostacima eksedre I.510. Ostaci podnice uz klupu I.111 su izrazito neravni (foto: T. Dabac)

Fig. 9 Banquette I.111 construite au dessus de l'exèdre I.510. Sol à côté de banquette I.111 irrégulier (photo T. Dabac)

Plan 5. Pogled na sjeverno lice zida I.103 sa otvorom I.118 (B. Pender)
Plan 5. Mur I.103 avec ouverture I.118 – coupe nord (B. Pender)

Slika 10. Spoj dvaju kanala u jugozapadnom uglu prostorije I.1 (foto: T. Dabac)
Fig. 10. Raccord entre deux canals dans l'angle sud-ouest de la pièce I.1 (photo T. Dabac)